

UDK 808.62-323.1(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen 11. III. 1998.
Prihvaćen za tisak 15. VI. 1998.

Dragica Malić
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

SKICA ZA HRVATSKI RJEČNIK DO MARULIĆA I NJEGOVIH SUVREMENIKA

Projekt *Hrvatskog rječnika do Marulića i njegovih suvremenika*, zamišljen u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, zapravo je nasljednik ranije zamišljenog *Rječnika hrvatskoga srednjovjekovlja*, koji je bio u ranijem imaginarnom planu za budućnost tadašnjega Zavoda za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta. Međutim, kako je hrvatsko književno srednjovjekovlje uglavnom tematski uvjetovano i kao takvo u svojoj kondenziranosti traje otprilike do 1530.–1531., kada prestaje raditi Riječka tiskara,¹ a u to vrijeme već uvelike djeluju hrvatski humanisti i renesansni pisci, kojima je Marulić najreprezentativniji predstavnik, došli smo do spoznaje da i njih treba uključiti u taj rječnik kako bi se pokazalo da su oni prirodno izrasli iz prethodne hrvatske književnojezične tradicije. Stoga naslov *Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika*.

Navedeni će rječnik prvenstveno biti rječnik književnoga jezika, jer svaki zapisani tekst ima književnojezične značajke, kroz koje se tek zrcale dijalekatske crte kraja u kojemu je spomenik nastao. Stoga rječnička potvrda iz nekog izvora nije neprijeporna potvrda govora kraja i vremena u kojima je određeni izvor nastao, nego je u njega mogla ući drugim, posrednim putem: preko predloška ili piščevim/pisarevim poznavanjem jezika drugih pisaca i ranijih razdoblja.

Svrha je navedenog rječnika upoznavanje najšire hrvatske kulturne javnosti s jezikom onoga dijela stare i najstarije hrvatske pismenosti i književnosti koja je – u okvirima trojezične i tropismene hrvatske kulture – nastajala (za potrebe najširih slojeva društva) na hrvatskom narodnom jeziku, a zapisana je trima pismima: glagoljicom, latinicom i ćirilicom zapadnoga tipa

¹ Srednjovjekovna se tematika i stil javljaju još i u spomenicima 18. st., ali oni zbog svoje vremenske udaljenosti i jezične pomlađenosti ne dolaze u obzir kao izvori ovoga rječnika.

(bosančicom). Taj se rječnik neće osvrutati na spomenike nastale na latinskom jeziku (u okvirima evropske i katoličke univerzalnosti)² i na crkvenoslavenskom hrvatske redakcije (u slijedu djelovanja učenika svete braće Ćirila i Metoda i u okvirima crkvenoslavenskog bogoslužja).

Pismenost na hrvatskom narodnom jeziku ima gotovo tisućljetnu tradiciju: od *Valunske ploče* i *Grdoselskog ulomka* iz 11. stoljeća, te *Bašćanske ploče* oko 1100. godine nadalje. U tom dugom razdoblju jezik se te pismenosti kao i svaki drugi mijenjao, zadržavajući bitne strukturne značajke i naslijeđeni leksik, koji se bogatio novim kulturnim i civilizacijskim tekovinama. Spomenici na narodnom jeziku nastajali su i u glagoljaškoj i u latinaškoj sredini. Glagoljaši se od druge polovine 14. stoljeća nadalje u neliturgijskoj djelatnosti služe miješanim tipom crkvenoslavensko-narodnog jezika, odnosno narodno-crkvenoslavenskoga, s različitim udjelom jednih i drugih jezičnih elemenata, ovisno o namjeni teksta i o gledanju pisca na književnojezično oblikovanje. Upravo je taj hibridni jezik bio književnojezičnim uzorom za autore tekstova na narodnom jeziku. Naime, na crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije i njegove mlađe razvojne faze u hrvatskoj se kulturnoj sredini gledalo kao na stariji, višestoljetnom književnom upotrebom posvećeni oblik vlastita jezika, pa su njegove značajke tekstu davale obilježje višega stila. Stoga nema pisanog teksta starijih razdoblja u kojemu ne bi bilo nekih crkvenoslavenskih elemenata. To jednako vrijedi za spomenike pisane glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Prvi poznati hrvatski tekstovi zapisani latinicom potječu tek iz 14. stoljeća (najstariji je *Red i zakon* zadarskih dominikanki iz 1345.), ali svi sadrže tragove starijih predložaka. Međutim, među latiničkim tekstovima do u 16. stoljeće nema ni jednoga u kojemu ne bi bilo tragova glagoljičke crkvenoslavenske tradicije na raznim jezičnim razinama, pa tako i u leksiku. To je dokaz kulturnog i vjerskog suživota poslanika slavenskog i latinskog bogoslužja, koji su djelovali na istom prostoru (prvenstveno to vrijedi za velike gradove i njihove samostane i skriptorije) i u okviru iste rimokatoličke crkve. Razlikovali su se jezikom bogoslužja i pismom, ali to očito nisu bile nepremostive prepreke, kako se u našoj filološkoj znanosti (i svjetskoj slavistici) desetljećima držalo. Na prostoru slavenskoga bogoslužja pored glagoljice u upotrebu je ušla i ćirilica zapadnoga tipa, i to na krajnjim jugoistočnim područjima (Dubrovnik s okolicom, Poljica, okolica Splita i Trogira, srednjodalmatinski otoci Brač i Hvar). To su bili oni hrvatski krajevi koje je u drugoj polovini 12. stoljeća osvojio bizantski car Emanuel Komnen, koji je, zatirući bogumilsku herezu, najvjerojatnije zatro i glagoljicu kao pismo koje bi zbog svoje neprozirnosti moglo kriti heretičke ideje. Međutim, poznavanje svih triju pisma u hrvatskih književnih i vjerskih poslanika, odnosno najboljih njihovih

² Uz jednu iznimku, o kojoj će biti riječi kasnije, kad se bude govorilo o izvorima za Rječnik.

predstavnik, traje kroz stoljeća. Svjedoče to isti tekstovi zapisani na sva tri pisma, razne bilješke pisane pismom koje se razlikuje od pisma osnovnog teksta nekoga kodeksa i dr. Poligrafičnost najuglednijih dalmatinskih skriptorija, koji su u prvim stoljećima hrvatske prisutnosti na ovim prostorima bili kulturni centri, u historiografiji više nije nepoznanica, ako je to nekad i bila.

Da bismo ostali u posjedu bogate hrvatske književne baštine, zapisane trima pismima, od kojih nijedno danas nije pristupačno nestručnjaku (to vrijedi jednako za staru latinicu kao i za glagoljicu i ćirilicu), a s druge strane da bi se pokazalo da je tim trima pismima zapisan jedan jezik, najbolji će pomoćnik i pokazatelj biti rječnik te naše stare i najstarije pismenosti, u kojem će potvrde biti pisane suvremenom grafijom.

Izvori za navedeni rječnik imali bi biti svi hrvatski spomenici pisani na narodnom, ali i na miješanom narodno-crkvenoslavenskom jeziku, od prvih poznatih zapisa preko glagoljičkih, ćirilčkih i latiničkih rukopisnih kodeksa i inkunabula do djela Marulića i njegovih suvremenika, tj. okvirno do tridesetih godina 16. stoljeća. Izvori koji vremenski premašuju navedenu granicu samo su oni izvori 16. i eventualno početka 17. stoljeća koji nedvojbeno sadrže djela navedenog razdoblja i za koje se pretpostavlja da se nisu daleko odmakli od jezika izvornika. Tu u prvom redu mislimo na poznate pjesmarice što sadrže djela Marulića, Menčetića, Džore Držića i drugih onovremenih pjesnika.

Međutim, objavljen je tek manji dio pisane hrvatske baštine. Skupljanje građe za rječnik iz rukopisnih kodeksa i inkunabula pretpostavlja njihovu znanstvenu i stručnu obradu (transliteraciju i transkripciju), što ostavljamo ovom prigodom po strani, pretpostavljajući u budućnosti izradu šire verzije ovoga rječnika, zasnovane na svim poznatim rukopisnim kodeksima – glagoljičkim, latiničkim i ćirilčkim – na narodnom i hibridnom jeziku. Time bi paralelno bio izvršen jedan drugi važan posao: omogućavanje objavljivanja te naše dosad uglavnom nepristupačne književne i kulturne baštine, o kojoj se mnogo govori a malo zna.

U toj prvoj fazi rada na Rječniku bit će upotrijebljeni kao izvori tekstovi objavljeni u znanstvenim i stručnim publikacijama i (uz suglasnost priređivača) oni što su priređeni za tisak.

Kao izvore ovoga rječnika spomenuli smo i spomenike na hibridnom jeziku. Radi se, prvenstveno, o glagoljičkim kodeksima neliturgijskog sadržaja, koji su djelomično i izvori *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* što ga izrađuje zagrebački Staroslavenski institut. Ti spomenici i njihovi objavljeni dijelovi nisu bili izvor Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*³, a oni njihovi dijelovi koji su po analizi stručnjaka za crkvenoslavenski

³ Taj je rječnik dosta dobar pokazatelj hrvatske jezičnopovijesne leksičke građe, ali ne zadovoljava suvremene potrebe: s jedne je strane opterećen srpskom građom, s

jezik hrvatske redakcije ocijenjeni kao pretežno hrvatski nisu ušli ni u rječnik Staroslavenskoga instituta. Tako je izvan rječničke obrade ostala znatna hrvatska leksička građa, za koju imamo tek mlađe potvrde. Većina je tih spomenika neobjavljena i njihova leksička građa u ovoj prvoj fazi izrade staro-hrvatskog rječnika pod gore navedenim naslovom moći će se upotrijebiti tek na temelju rijetkih dosad objavljenih odlomaka. Međutim, dok su glagoljički (pa i ćirilički) spomenici – zbog svoje uočljive grafije – u znanosti uglavnom dobro poznati i bibliografski opisani, premda se uvijek može očekivati i po koje novo otkriće, latinički se otkrivaju postupno i polako jer su najčešće interpolirani u raznim latinskim i talijanskim rukopisnim kodeksima u zemlji i svijetu ili se u bibliotečnim katalogima vode kao latinski ili talijanski kodeksi. Tako je to od prvoga otkrića hrvatskoga latiničkog spomenika *Šibenske molitve* početkom ovoga stoljeća⁴, preko *Reda i zakona* zadarskih dominikanki iz 1345., dosada najstarijega poznatog hrvatskog latiničkog rukopisa⁵, zatim najranije verzije na čistom narodnom jeziku prepjeva latinske *Dies irae – Sudac hoće gnivan priti* iz jednog latinskog kodeksa s početka 15. stoljeća u šibenskih franjevac⁶, koja je očito starija od one objavljene iz *Berlinskog misala* iz 1440. godine⁷, zatim *Žića svetih otaca*, prve poznate latiničke knjige⁸, pa Picićeve *Rapske pjesmarice* iz druge polovice 15. stoljeća⁹ do relativno recentnog otkrića *Cantilene pro sabatho*, koju je zapisao zapisivač *Šibenske molitve* Pavao Šibenčanin¹⁰ i do čitavih zbirki hrvatske srednjovjekovne proze¹¹.

Kao izvori *Hrvatskog rječnika do Marulića i njegovih suvremenika* u prvoj fazi njegove izrade u obzir dolaze svi iz literature poznati tekstovi na narodnom jeziku i narodno-crkvenoslavenskom amalgamu objavljeni u znanstvenim i stručnim publikacijama, tj. u edicijama i periodici, te u pojedinačnim djelima

druge je preglomazan i kao takav neprikladan za upotrebu u široj javnosti, a s treće – i kao najvažnije – u nj kao izvori nisu ušli neki od najpoznatijih hrvatskih latiničkih spomenika, koji u vrijeme zacrtavanja koncepcije toga rječnika još nisu bili poznati. Oni su tek djelomično uvršteni među izvore Rječnika u posljednjoj fazi njegove obrade – nakon drugoga svjetskog rata, a trebali su u cijelosti biti izvorima *Dopuna Akademijina rječnika*, od kojih se u međuvremenu odustalo. Ipak, taj Rječnik, i pored svih nedostataka kojima se odlikuje, ostaje nezaobilaznim djelom hrvatske i slavenske filologije.

⁴ Milčetić–Milošević 1911.

⁵ Premuda 1928.

⁶ Stošić 1933:34.

⁷ Vidi Štefanićev izbor u prvoj knjizi *Pet stoljeća hrvatske književnosti* 1969:410–411.

⁸ V. Premuda 1939. – Za *Žića svetih otaca* od njegova se pronalazača V. Premude držalo da su s kraja 14. stoljeća, međutim u najnovije je vrijeme utvrđeno da su iz 80-ih ili 90-ih godina 15. stoljeća (Malić 1997).

⁹ Fisković 1954.

¹⁰ Hadrovics 1984.

¹¹ Vidi Hamm 1978, 1987.

stručnjaka za starija razdoblja hrvatske književnosti. Među edicijama i periodikom najistaknutije mjesto pripada publikacijama JAZU/HAZU, ali dolaze u obzir i izdanja ostalih izdavača¹², a uzimaju se u obzir i pojedinačni radovi uglednih filologa i povjesničara¹³. Od hrvatskih inkunabula uzet će se u obzir

¹² Tako:

Izdanja JAZU/HAZU

Anali Historijskog instituta u Dubrovniku

Djela JAZU/HAZU

Filologija

Forum

Grada za povijest književnosti hrvatske

Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije / Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae

Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium

Rad JAZU/HAZU

Radovi JAZU/HAZU u Zadru

Stari pisci hrvatski

Starine

Starohrvatska prosvjeta

Zbornik Historijskog instituta JAZU/HAZU u Zagrebu

Izdanja ostalih izdavača

Archiv für slavische Philologie (Beč, kraj 19. – početak 20 st., urednik Vatroslav Jagić)

Arhiv za povijestnicu jugoslavensku (urednik Ivan Kukuljević Sakcinski)

Croatica — Prinosi proučavanju hrvatske književnosti

Hrvatska prosvjeta

Marulić

Mogućnosti (Split)

Nastavni vjesnik (prva polovina 20. st.)

Radovi Staroslavenskog instituta

Radovi Zavoda za slavensku filologiju

Rasprave Zavoda/Instituta za hrvatski jezik

Sabrana djela Marka Marulića (Splitski književni krug)

Slovo (periodika Staroslavenskog zavoda/instituta)

Studia Slavica et Hungarica (Izdanje Mađarske akademije znanosti u Budimpešti)

Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva / Vjesnik Kraljevskog državnog arhiva / Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva

Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku (1912. i 1913.)

Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva

i dr.

¹³ To su: Ivan Berčić, Josip Bratulić, Ivan Črnčić, Stjepan Damjanović, Franjo Fancev, Marin Franičević, Biserka Grabar, Josip Hamm, Eduard Hercigonja, Stjepan Ivšić, Vatroslav Jagić, Blaž Jurišić, Radoslav Katičić, Petar Kolendić, Nikica Kolumbić, Ivan

samo one što su objavljene u pretisku, odnosno u transliteraciji ili transkripciji. Kad su u pitanju glagoljički liturgijski tekstovi (misali i brevijari), kao izvor građe za Rječnik uzet će se naslovi i podnaslovi pojedinih liturgijskih poglavlja, upute svećenicima i kalendari, koji su na gotovo čistom narodnom jeziku te sadrže hrvatsku crkvenu terminologiju.

Među tim izvorima na narodnom i hibridnom narodno-crkvenoslavenskom jeziku bit će samo jedna iznimka. To je Diplomatički kodeks, čiji prvi svesci unutar tekstova na latinskom jeziku sadrže najstarije potvrde hrvatskog leksika, osobito onoga vezanog uz pravno-upravni politički i plemeni-taško-kraljevski društveni sustav. Neke su od tih riječi gubitkom hrvatske državne samostalnosti možda i nestale iz upotrebe. Tako npr. samo I. svezak CD-a (od godine 743. do 1100.) sadrži potvrde za nazive zanimanja i društvene funkcije kao: *ban*, *bravar*, *ded*¹⁴, *dvornik*, *građšik*, *podžup*, *postelnik*, *psar*, *rizar*, *satnik*, *skutar/skutonos*, *sokolar*, *ščitnik/ščitonoša*, *tepčil/tepčica*, *ubrusar*, *vinotoč*, *volar*, *vratar*, *župan*, odnosno iz općeg leksika (s posuđenicama), uglavnom vezanog uz prostornost: *funtana*, *peča*, *potok*, *vreteno* (naziv mjerne jedinice za zemlju) i sl. Uzet će se u obzir i oni toponimi koji su nastali preoblikom općih riječi¹⁵, npr. *Bela vrata*, *Blata*, *Brda*, *Bresti*, *Gorica*, *Grebeni*, *Gusterna*, *Kopriva*, *Kremene*, *Luka*, *Osici*, *Ravna*, *Slano* i sl., zatim izvedeni toponimi, kao npr. *Kobiļak*, *Nabrižje*, *Ostrož*, *Pečica*, *Podspilice*, *Prelug*, *Rasohatica*, *Sekirica*, *Stenica/Stinica*, *Stražišće*, *Studac*, *Suhovara*, *Vrana* i dr., odnosno nadimci kao npr. *Bogobojša*, *Lokarda*, *Naplata*, *Platihleb*, *Platimisa*, *Podkupica*, *Praska*, *Tlsta Kosa/Tlstokosa*, *Triļa*, *Trumbelata* i dr.¹⁶ Do takvih će se potvrda doći uz pomoć indeksa u CD-u, ali će se potvrde donositi u izvornom kontekstu.

Za razliku od AR-a, kojemu je CD bio jedan od temeljnih izvora za onomastičku građu, ovaj će rječnik i od njega i od ostalih izvora na stranim jezicima morati odustati iz dva razloga: 1. do danas objavljene onomastičke građe u izvorima najrazličitijega (pretežno povijesnoga) sadržaja ima toliko da bi svojom brojnošću nadmašila opći leksik što ga predočuje ovaj rječnik, te pretpostavlja izradu jednog posebnog povijesnog onomastičkog rječnika; i 2. grafija kojom su ti izvori na stranim jezicima pisani toliko je neusustav-

Kukuljević Sakcinski, Radoslav Lopašić, Dragica Malić, Franc Miklošič, Ivan Milčetić, Milan Moguš, Hrvoje Morović, Vladimir Mošin, Anica Nazor, Ivan Ostojić, Marija Pantelić, Vinko Premuda, Valentin Putanec, Franjo Rački, Milan Rešetar, A.V. Solovjev, Ljubomir Stojanović, Rudolf Strohal, Pavel Josef Šafařík, Ante Šepić, Ferdo Šišić, Vjekoslav Štefanić, Đuro Šurmin, Josip Vajs, Matija Valjavec, Josip Vončina i dr.

¹⁴ Da je *ded/det/dad/dat* (< *dědtv*) neka društvena ili upravna funkcija, pokazuju primjeri kao: *Volesa dad / Uolesa dat* (pored *Budiz/Budeç postelnic*) (1066./7., 1069.), *Ego Joannes Cro(u)atorum dad* (1070.), *Stoiana det* (pored *Crasona douornik !/!*) (1070.–72.), *Saruba*, *iuppanus et ded* (post 1090.) – CD 1, 106, 114, 119, 120, 129, 177.

¹⁵ To jest, nepromijenjene opće riječi u jednini i množini u funkciji toponima.

¹⁶ Sve primjeri iz prve knjige CD-a.

ljena da se bez specijalističkih istraživanja grafije pojedinih jezika (kod nas latinskog, talijanskog, njemačkog i mađarskog) u određeno vrijeme i na određenom prostoru, s jedne strane, i bez izučavanja onomastičke etimologije i rječotvorja, s druge strane, sa sigurnošću može pročitati samo manji dio te objavljene građe. Time ne mislimo reći da onomastička građa koju donose ti izvori nije i za opći rječnik dragocjena, ali imamo suviše malo pouzdanih elemenata za njihovu transkripciju. Kao primjer navest ću samo naše nedoumice u čitanju naših najpopularnijih kraljeva iz narodne dinastije – Krešimira i Zvonimira. Krešimirovo ime piše se redovno grafemskim slijedom *re*, dakle: *Cresimir*, *Cressimir*, *Chresimir*, *Cresymir*, *Crescimir*. Glagoljičkih potvrda za to ime nema, a od ćirilčkih na *Humačkoj ploči* s kraja 10. ili početka 11. stoljeća¹⁷ i u *Povaljskoj listini* iz 1250.¹⁸ dolazi kneževsko ime *Krsimirь*. U onovremenim hrvatskim spomenicima pisanim latinskim jezikom slogotvorni se *r* piše najčešće *er*, *ir*, ali u *Zadarskom kartularu*¹⁹ ipak i *re*, *ri*. Tako: *Crenia*, *Creste*, *Gricauetz*, *Gridina*, *Preuonegus*, *Priuonia*, *Preuoslauus*, *Petrizani*²⁰, što priređivač – osim *Creste* (= *Kreste*) – čita sa slogotvornim *r* bez popratnog samoglasnika, dakle: *Crńa*²¹, *Grkavec*²², *Grdana*, *Prooneg*, *Proońa*, *Prooslav*, *Petrčani*. I ime zadarskoga bilježnika *Creste de Tarallo* (1289.–1290.) izdavač njegovih zapisa čita kao *Kreste*²³, što nije nemoguće ako se pretpostavi ime izvedeno iz korijena *krěs-*, ali takva imena nisu potvrđena, pa je najvjerojatnije ipak u pitanju obično ime *Krste*²⁴. U *Supetarskom kartularu* ima osim *er*, *ir* i potvrda za *ri*: *Cripotin*, *Pisi Rit*, što priređivač čita *Krpotin*, *Pasji Rt*.²⁵ Isto se tako i *Cresimir* i slične grafije mogu čitati: *Krsimir*. U bezizuzetnom zapisivanju grafemskim slijedom *re* vjerojatno se radi samo o tradiciji zapisivanja pojedinog imena, koja je osobito važna za kraljevsko ime, a ono se javlja već od 30-ih godina 10. stoljeća. Osim toga, i ime kneza Trpimira na zabatnom natpisu iz Rižinica napisano je s *re* za slogotvorni *r*: *Trepime*...²⁶

Za *Zvonimira* je pak od tridesetak potvrda za to ime u CD 1 većina zapisana u liku *Suinimir(o)*, zatim *Suynimir*, *Suuinimir*, *Suuyinimir*, uz nekoliko očito pogrešno napisanih potvrda, kao: *Suimiro*, *Sommomiro*, *Summimiro*, te po jednom *Siuinnimir* (1065.), *Suenimiri* (1085./6.), *Zuoinimmir* (1070.–76.).

¹⁷ Na temelju vlastita uvida na izložbi *Pisana riječ u Hrvatskoj*.

¹⁸ Vidi Malić 1988.

¹⁹ Novak 1959, indeksi na str. 273–280 i 281.

²⁰ Čak i samo s *r*: *Pruona* (= *Proońa*), *Pruosus* (= *Provoš*).

²¹ Trebalo bi: *Črńa*.

²² Trebalo bi: *Grkavac* – *e* je zapravo grafemska realizacija *šva* (od jakoga poluglasa), koje je kasnije na tom terenu realizirano kao *a*.

²³ Jelić 1899, 1900, 1901.

²⁴ Vidi onomastički indeks u: Skok ER IV, str. 782–783.

²⁵ Vidi Novak–Skok 1952, indeksi na str. 300–308 i 309–312.

²⁶ U Muzeju hrvatskih starina u Splitu.

Pri tome prvi *i* i *e* očito stoje na mjestu nekadašnjega poluglasa²⁷, s time da se najstariji primjer *Siuinimir* poklapa s onim na *Bašćanskoj ploči*: *Zṽnimir̃*, što Fučić čita: *Zvanimir*.²⁸ Pored manje vjerojatnoga *Zavnimir* (što sugerira grafija) to je zapravo jedino logično čitanje.²⁹ Očito je u to doba već došlo do izjednačavanja osnova *zṽv-* i *zṽb-*, od čega onda temeljni lik *Zṽnimir̃* s čitanjem *Zvanimir*. Od grafijskih likova u kojima se javlja *o* jedan je očito pogrešan: *Sommomiro* (1078.), a zapravo bi i drugi: *Zuoinimmir* (1070.–76.) mogao biti pogrešan jer se u njemu iza *o* javlja uobičajeno *i*, koje bi moglo biti ispravak prethodnoga pogrešno napisanog slova.³⁰ Oba suvremena lika navedenih kraljevskih imena novije su, devetnaestostoljetne tvorbe.³¹

Među izvorima za naš rječnik može se navesti još jedan izuzetak u odnosu na AR. To je uključivanje *Tursko-slovenskih spomenika Dubrovačke arhive* Ćire Truhelke među izvore. Taj izvor, koji nije ušao u AR jer je izišao iz tiska tek 1911., kada je AR već bio u radu, a dosta je isprava iz njega ušlo u AR preko Miklošičevih *Monumenta serbica*, uključujemo među izvore ovoga rječnika jer priređivač napominje kako u njegovu izdanju ima ispravaka u odnosu na Miklošiča. Taj je izvor zanimljiv i zbog ranih (vjerojatno najranijih) potvrda hrvatskih turcizama.

Koncepcija obrade rječničke građe može se navesti samo u osnovnim potezima. Budući da se želi predočiti jezik starohrvatske pismenosti i književnosti, rječnička će se građa donositi u transkripciji. Kako stara hrvatska grafija, uglavnom latinička (ali ne samo ona) ostavlja u čitanju niz nedoumica i često nameće nejednoznačna rješenja, o navedenoj će se problematici opširno progovoriti u uvodu Rječniku, a mnogi će se primjeri morati razriješiti aproksimativno. Ako se radi o natukničkoj riječi, na problem čitanja treba upozoriti u obradi. Svi će se izvori konkordirati, što znači da će sve potvrđene riječi ući u obradu. Time će se izbjeći samovoljan odabir riječi, kojim se npr. uvelike odlikuje *Akademijin rječnik*. Sve izmijenjene i supletivne osnove ući će u abecedu s uputom na natukničku riječ, a u obradi natukničke riječi takvi će oblici biti navedeni. Kod rijetko potvrđenih riječi navest će se sve potvrde za određeno značenje. Za obilno potvrđene riječi i značenja navodit će se najreprezentativniji primjeri uz napomenu o potvrđenosti. Kako u ob-

²⁷ Usp. npr. *setnicus*, *sitnicus*, *setinik*, *settinicus* (CD 1, 229, 236, 256, 261, 282) za *sṽtnik̃* > *sṽtnik* > *satnik*.

²⁸ Vidi Fučić 1982:44.

²⁹ Usp. *zṽnēti*, od čega to ime izvodi Skok (ER III, s. v. *zvono*), ali usp. i *zvati* od druge prijevorne osnove istoga korijena, s izvedenicama od prijevojnih osnova: *zv-*, *zav-*, *živ-*, *zov-* (Skok ER III, s. v. *zvati*).

³⁰ Usp. i ime Zvonimirova suvremenika: *Suinidrago Trebegnignanin* (iz isprave pisane u Biogradu poslije 1076. o zemljama Sv. Ivana Rogovskog /CD 1, 156/), što vjerojatno treba čitati: *Zṽnidrag* > *Zvanidrag*, dok bi *Trebegnignanin* moglo biti *Tribunjanin*.

³¹ Vidi Skok ER II, s. v. *Krešimir*; ER III, s. v. *zvono*.

javljenoj građi ima nedvojbenih pogrešaka u čitanju, one će se u transkripciji teksta nastojati ispraviti prema suvremenim jezičnopovijesnim spoznajama, a u obradi će se naznačiti o kakvoj se o pogreški radi. Uz alogloteme, što će u građi za ovaj rječnik biti prvenstveno romanizmi i crkvenoslavizmi, navest će se jezik izvornik. U metajeziku Rječnika bit će maksimalno iskorištene kratice (po potrebi i slikovne oznake). Iskorištit će se postojeće mogućnosti računalne obrade rječničke građe.

Literatura

- Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije / Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. 1904–1967. Zagreb : JAZU (kratica CD).
- Fisković, C. 1953. Rapska pjesmarica iz druge polovice XV. stoljeća. *Građa za povijest književnosti hrvatske* 24:25–71.
- Fučić, B. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb : JAZU.
- Hadrovics, L. 1984. Cantilena pro sabatho (Starohrvatska pasionska pjesma iz 14. stoljeća.). *Filologija* 12, 7–25.
- Hamm, J. 1978. Predgovor i »Dijalozi« Grgura Velikoga – uvodni tekstovi u knj.: *Hrvatska proza Marulićeva vremena I*, Stari pisci hrvatski 38, Zagreb : JAZU. 5–62.
- Hamm, J. 1987. Predgovor, Uvod, Acta Pilati i Cvitje – uvodni tekstovi u knj. *Hrvatska proza Marulićeva vremena II*, Stari pisci hrvatski 40, Zagreb : JAZU. 5–42.
- Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1. Priredio Vjekoslav Štefanić i suradnici. Ur. Rafo Bogišić. Zagreb : Matica hrvatska – Zora.
- Jelić, L. 1899, 1900, 1901. Zadarski bilježnički arhiv. II. Registar Kreste de Tarallo. *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 1, 2, 3. Zagreb.
- Malić, D. 1988. *Povaljska listina kao jezični spomenik*. Zagreb : Hrvatsko filološko društvo.
- Malić, D. 1997. *Žića svetih otaca. Hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb : Matica hrvatska – Institut za hrvatski jezik.
- Miklosich, F. 1858. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae.
- Milčetić, I., J. Milošević 1911. Šibenska molitva. (XIV. vijek). *Starine* 33, 572–592.
- Novak, V. 1959. *Zadarski kartular samostana svete Marije*. Zagreb : JAZU.
- Novak, V., P. Skok. 1952. *Supetarski kartular*. Zagreb : JAZU.
- Premuda, V. 1928. Najstariji datovani spomenik hrvatske gotice. Prilog grafici i historiji naše književnosti. *Nastavni vjesnik* 36, 81–97.
- Premuda, V. 1939. Starohrvatski latinički rukopis »Žića sv. otaca«. *Starine* 40, 101–220.

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. 1. Uvod. 1991. Zagreb : Staroslavenski institut.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 1880–1976. Zagreb : JAZU (kratica: AR).

Stošić, K. 1933. Rukopisi i kodeksi samostana sv. Franje u Šibeniku. *Croatia Sacra – Arhiv za crkvenu povijest Hrvata* 5, 18–61.

Truhelka, Ć. 1911. *Tursko-slovjenski spomenici Dubrovačke arhive.* Sarajevo.

The Croatian dictionary before Marulić and his contemporaries

Summary

The idea that a Croatian dictionary of the old Croatian literacy and literature (written in three scripts) be compiled at the Institute of the Croatian Language and Linguistics is presented to the public. Its title, *The Croatian Dictionary before Marulić and his Contemporaries*, is explained along with its content and the presented data. The compilation of the Dictionary is planned in two stages – first a small dictionary based on the published data, and a large dictionary based on manuscript codices and incunabula. The paper gives an overview of the conception of the dictionary.

Ključne riječi: starohrvatski rječnik, književni jezik, crkvenoslavenska tradicija
Key words: Old Croatian dictionary, literary language, Old Church Slavonic tradition